

РЕДАКТИРОВАНИЕ. ПОДГОТОВКА РУКОПИСИ ДЛЯ ПУБЛИКАЦИИ

УДК 811.161.3

В. А. Прыгожая, аспирант (БДТУ)

СТАН І ПЕРСПЕКТИВЫ Вывучэння СІНТАКСІЧНАЙ АМАНІМІІ Ў ТЭОРЫІ РЕДАГАВАННЯ

У артыкуле прадстаўлены і прааналізаваны тыпы канструкцый, якія, на думку рэдактараў-даследчыкаў, мэтазгодна адносяць да аманімічных; устаноўлены асноўныя фактары, што ўплываюць на двухсэнсоўнасць сказа (неапраўданая інверсія, няўдалы парадак слоў, няправільнае ўстанаўленне сінтаксічных сувязей паміж членамі сказа, няправільнае ўжыванне сінтаксічных залежнасцей, аманімічнасць канструкцый, па якіх будзецца сказ, і інш.); акрэслены рэдактарскія прыёмы, якія дапамагаюць пазбегнуць сінтаксічнай аманіміі ў тэксце. Высветлена, што з'ява сінтаксічнай аманіміі даследавана ў тэорыі рэдагавання недастаткова грунтоўна, сам тэрмін «сінтаксічная аманімія» не выкарыстоўваецца.

In article types of designs which, according to editors-researchers, it is expedient to carry to the homonymic are given and analysed; major factors which influence an offer ambiguity (unjustified inversion, an unsuccessful word order, a wrong establishment of syntactic links between sentence parts, misuse of syntactic dependences, an ambiguity of designs on which the offer is under construction, etc.) are established; editorial receptions which help to avoid a syntactic homonymy in the text are outlined. It is found out, that the phenomenon of a syntactic homonymy is investigated in the editing theory not thoroughly enough, the term «a syntactic homonymy» is not used.

Уводзіны. Змест і форма тэксту заўсёды знаходзіліся ў полі зроку даследчыкаў. Змест у тэксце складаюць значэнні, якія замацаваны за моўнымі адзінкамі, а форму, як адзначаў даследчык А. Г. Шчэпін, — «усё тое, у чым гэтыя значэнні выражаюцца, а менавіта: структура, будова мовы, вызначаемая відам і парадкам сувязі элементаў, якія ўваходзяць у яе склад, якасным і колькасным адрозненнем саміх элементаў (гукаў, марфем, слоў, сказаў)» [1, с. 5]. Ад таго, наколькі дакладна форма перадае змест напісанага, залежыць інфармацыйная каштоўнасць тэксту, адэкватнасць успрымання яго чытачом. Адною з прычын парушэння аднасэнсоўнасці ў тэксце з'яўляецца выкарыстанне аманімічных канструкцый, якія спараджаюць невыразнасць тэксту, прыводзяць да сінтаксічнай аманіміі — «з'явы, калі ў сказе ўзнікае пачобнае значэнне (змест), не прадугледжанае аўтарам і выкліканае сінтаксічнымі сродкамі» [2, с. 7]. Да сінтаксічных сродкаў мовазнаўцы адносяць: парадак размяшчэння слоў пры канструванні сказа, яго рознае члянэнне на складовыя часткі, аманімічнасць мадэлей, па якіх будзецца словазлучэнне, ці сукупнасць пералічаных фактараў. Напрыклад, як адзначаў прафесар А. Я. Міхневіч, змест сказа «*Жаніх Ганны з Бярозаўкі прыехаў*» у залежнасці ад здольнасці

знамянальных часцін мовы далучаць да сябе залежныя словы, можа быць наступны: 1) жаніх з Бярозаўкі; 2) Ганны з Бярозаўкі; 3) прыехаў з Бярозаўкі [3, с. 96]. Задача рэдактара — своечасова выявіць такую недарэчнасць у тэксце і прапанаваць аптымальную структуру сказа, якая б не правакавала чытача, не прымушала яго перачытваць напісанае некалькі разоў.

Мэта артыкула — ахарактарызаваць стан вивучэння сінтаксічнай аманіміі ў тэорыі рэдагавання і акрэсліць перспектывы даследавання гэтай з'явы.

Задачы артыкула: 1) устанавіць тыпы канструкцый, якія, на думку рэдактараў, мэтазгодна адносяць да аманімічных; 2) прааналізаваць прапановы рэдактараў па выпраўленні сказаў з аманімічнымі канструкцыямі. Матэрыялам для даследавання паслужылі навуковыя публікацыі па тэорыі і практыцы рэдагавання такіх вядомых рэдактараў і навукоўцаў, як К. І. Былінскі, Н. С. Валгіна, М. П. Калеснікаў, В. В. Мартынава, А. Э. Мільчын, Б. С. Мучнік, Д. Э. Разэнталь і інш.

Асноўная частка. Любы друкаваны тэкст павінен быць простым, ясным і дакладным, як і любы сказ, які ён змяшчае [4, с. 32]. Двухсэнсоўнасць выказвання, па меркаванні даследчыкаў, належыць да грубых стылістычных памы-

лак, якія прыводзяць чытача да блытаніны: «...сэнсавая памылка паспявае ўмацавацца ў яго свядомасці і таму перажываецца глыбей» [5, с. 117].

У тэорыі рэдагавання тэрмін «аманімічная канструкцыя» не выкарыстоўваецца (намі не зафіксаваны). На матэрыяле рускай мовы намі выяўлены наступныя тыпы сказаў, якія кваліфікуюцца (пазіцыяніруюцца) як двухсэнсоўныя, што выклікаюць нязручнасці ў чытача:

1. Простыя сказы з няўдалым размяшчэннем слоў (неапраўданая інверсія), што прыводзіць да скажэння сэнсу. *На стендах... афішы і плакаты о выступлениях И. Эренбурга на немецком, французском, чешском, польском и других языках* (відавочна, меліся на ўвазе афішы і плакаты на розных мовах, а не выступы пісьменніка) [4, с. 242]; *Лучшая доярка Марусинского колхоза им. Буденного Козлова М. П. на 28-й день после отела получила от коровы под кличкой «Марусяка» 37 литров молока* (словы «на 28-й день после отела» неабходна паставіць пасля слова «Марусяка») [4, с. 242]. Такім чынам, «кожная перастаноўка звязана з большым або меншым змяненнем значэння ці стылістычных адценняў, уласцівых сказу» [4, с. 240].

2. Складаныя сказы, дзе няўдалае словаразмяшчэнне прывяло да няправільнага ўстанаўлення сінтаксічных сувязей паміж членамі сказа. *При водолечебнице есть раздевалка, но она недопустимо мала: там всегда тесно, пол грязный и мокрый, и самые процедуры проводятся с молниеносной быстротой* (са сказа вынікае, што працэдуры праводзяцца не ў самой водалячэбніцы, а ў распранальні) [4, с. 36]. *Есть не мало книг, которые рассказывают об этой проблеме, на прилавках магазинов* [прыклад з сучасных СМІ]. Пазбавіць першае выказванне ад двухсэнсоўнасці, на думку рэдактара К. І. Былінскага, можна істотна яго перабудаваўшы: *Раздевалка при водолечебнице крайне мала, поэтому в ней очень тесно, пол всегда грязный и мокрый. Процедуры в водолечебнице проводятся с молниеносной быстротой*.

3. Складаныя сказы са злучальным словам «который». «Фармальна слова “который” у даданай азначальнай частцы суадносіцца са словам, якое стаіць перад ім у галоўнай. Аднак на гэтым месцы нярэдка аказваецца дадатак да таго слова, якое па сэнсе павінна вызначацца даданай часткай. Узнікае невыразнасць: з якім жа з двух слоў звязана даданая частка?» [6, с. 271]. Напрыклад, у выказванні «Сам Менделеев тяжело переживал прекращение издания, которого он добивался много лет и на которое

возлагал большие надежды», як адзначае рэдактар А. Э. Мільчын, для чытача застаецца незразумелым: Мендзялееў намагаўся спынення выдання або яго выпуску. Каб пазбавіць фразу ад дваякага тлумачэння, рэдактар прапанаваў наступную праўку: *Сам Менделеев тяжело переживал прекращение того издания, выпуска которого он добивался много лет и на которое возлагал большие надежды. Нязручнасці пры асэнсаванні выклікае і сказ «...Кроуфорд принимал активнейшее участие в колонизации Дальнего Запада и войнах с индейцами, опыт которых он положил в основу большинства своих пьес»* [6, с. 271], у якім пры першым чытанні слова «который» злучаецца з назоўнікам «индейцы», але правільным, па аўтарскай задуме, з'яўляецца спалучэнне слоў «который» і «войны».

4. Сказы са складанымі аднароднымі членамі і агульным словам. Выказванне «Он занимал пост заместителя наркома, а затем министра нефтяной промышленности» [6, с. 272] можа мець наступныя значэнні: 1) спачатку ён быў намеснікам наркама, затым міністрам нафтавай прамысловасці; 2) спачатку ён быў намеснікам наркама, затым намеснікам міністра. На думку А. Э. Мільчына, спрабаваць у якасці агульнага неабходна не толькі адно слова (*пост*), але і яго спалучэнне з іншым словам (*пост заместителя*). Калі магчымымі акажуцца абодва варыянты, трэба ўдакладніць у аўтара, які з іх правільны.

Калі не ўлічваць, што выказванне «Производственные совещания проходили на низком уровне из-за отсутствия преподавателей и активности студентов» з аднароднымі членамі і агульным словам «отсутствия», то сэнс яго наступны: вытворчыя нарады прайшлі няўдала з-за актыўнасці студэнтаў [4, с. 36]. Аднак не гэта значэнне надаваў сказу аўтар. Рэдактар К. І. Былінскі прапанаваў выправіць выказванне так: *Производственные совещания прошли неудовлетворительно из-за того, что студенты на них не были активны, а преподаватели отсутствовали*.

5. Сказы са словазлучэннямі, якія могуць аб'ядноўвацца. У шэрагу выпадкаў фразы бываюць пабудаваны так, што слова або словазлучэнне, якое аўтар не думаў аб'ядноўваць граматычна і па сэнсе са словам або словазлучэннем, што стаіць побач, ва ўспрыманні чытача аб'ядноўваюцца, скажаючы задуму аўтара: *В книге опубликованы воспоминания о битве командиров и политработников — представителей всех родов войск* [6, с. 274]. Словы «командиров» і «политработников» аб'ядноўваюцца, са сказа вынікае, што гаворка ідзе пра бітву ка-

мандзіраў і палітпрацаўнікоў, тым не менш аўтар укладваў у тэкст іншы сэнс.

6. Сказы з лексічнымі амонімамі. Некаторыя рэдактары, у прыватнасці К. І. Былінскі, Н. С. Валгіна, В. В. Мартынава, звяртаюць увагу на фразы, да двухсэнсоўнасці якіх прыводзіць выкарыстанне слова-амоніма. Падобную памылку літаратуразнаўцы называюць «зрухам». Напрыклад: *К вечеру наши художники организуют тематическую выставку* [7, с. 101], *Экипаж находится в отличном состоянии* [8, с. 32], *Начался исторический конкурс, в котором участвуют сорок десятиклассников* [4, с. 79]. Падобная аманімія часта становіцца крыніцай каламбураў, якія сустракаюцца ў творах пісьменнікаў: *Души прекрасные порывы* (А. С. Пушкин); *Ты белых лебедей кормила, откинув тяжесть черных кос; я рядом плыл, сошлись кормила, закатный луч был странно кос* (В. Я. Брюсов). Аднак большасць рэдактараў дадзены тып аманіміі ў сказе, выкліканы ўжываннем лексічных амонімаў, не атаясамлівае з аманіміяй сінтаксічнай.

7. Сказы з аманімічнымі формамі. Разгледзім сказ «Свой взгляд на библиотеку как на учреждение, находящееся на службе общества, Рубакин также подтвердил собственным примером, передав библиотеку своей матери, более 800 тыс. томов, которые в основном были приобретены им лично, на собственные литературные заработки, Всероссийской лиге образования», у якім сустракаецца аманімія давальнага і роднага склону. У гэтым выпадку чытач можа зразумець фразу дваяка: 1) *передав библиотеку (кому?) — своей матери*; 2) *передав библиотеку (чыю?) — своей матери*. Толькі канцоўка раскрывае сэнс сказа чытачу, але да яе яшчэ трэба дайсці. Рэдактар А. Э. Мільчын раіць слова «передав» замяніць дзеясловам і паставіць перад адрасатам — «лигой»: *библиотеку своей матери... он передал Всероссийской лиге образования*.

Апісанню аманімічных формаў, якія прыводзяць да сінтаксічнай аманіміі, прысвяціў сваё даследаванне рэдактар Б. С. Мучнік, які выявіў наступныя аманімічныя канструкцыі: амаформа назоўны-вінавальны, амаформа назоўны-ўскосны, амаформа дзеяч-аб'ект.

Амаформа назоўны-вінавальны. Амаформа назоўны-вінавальны (г. зн. любое слова — назоўнік, займеннік, лічэбнік, прыметнік, — у якога супадаюць па форме назоўны і вінавальны слоны), якая стаіць пасля невызначальнага папярэдняга тэксту (на любым месцы сказа), першачаткова ўспрымаецца чытачом у зна-

чэнні назоўнага склону, нават калі яна ўжыта аўтарам у значэнні вінавальнага [5, с. 121]. Звернемся да прыкладу даследчыка А. Я. Міхневіча: «Самалёт абстраляў карабель» [3, с. 98]. Пры першым чытанні амаформа «самалёт» успрымаецца чытачом у значэнні назоўнага склону, аўтар жа мог ужыць яе ў значэнні вінавальнага. А. Я. Міхневіч лічыць такую канструкцыю памылковай і адносіць яе да аднаго з тыпаў сінтаксічных амонімаў у беларускай мове. Магчымасць зразумець сказ адназначна ўзнікае пры замене дзеяслова «абстраляў» іншым, кансітуацыйна абумоўленым: *Корабель збіў самалёт*. «Значэнне кансітуацыі можна праілюстраваць выбарам адпаведных лексічных сродкаў (уласна лексічнай спалучальнасцю), якія актуалізуюць адно з двух магчымых значэнняў» у выказванні [3, с. 98].

У сваёй манаграфіі «Человек и текст» Б. С. Мучнік цытуе А. С. Пушкіна, які ў свой час прыводзіў спосаб праўкі тэксту (сёння гэта вядомае правіла стылістыкі), што змяшчае амаформу назоўны-вінавальны: «Там, дзе падабенства назоўнага склону з вінавальным можа прывесці да двухсэнсоўнасці, належна па крайняй меры пісаць увесь сказ у натуральным яго парадку (sine inversione)», г. зн. без інверсіі (А. С. Пушкин. О литературе. М., 1962, с. 157) [5, с. 119].

Амаформа назоўны-ўскосны. «Назоўны склон можа супадаць не толькі з вінавальным, але і з родным, давальным, творным, і ва ўсіх гэтых выпадках амаформа назоўны-ўскосны ўспрымаецца ў значэнні назоўнага склону, нават калі яна ўжыта ў значэнні ўскоснага» [5, с. 121]. У якасці прыкладаў Б. С. Мучнік прыводзіць такія канструкцыі: *Ученица Степанова сыграла полонез* (амаформа «Степанова» ўспрымаецца ў назоўным склоне як прозвішча вучаніцы, але, як правільна заўважыў А. Э. Мільчын, зусім не выключана, што слова «Степанова» — родны склон прозвішча настаўніка Сцяпанава [5, с. 415]); *Горе придется подвинуться, чтобы уступить дорогу реке* (амаформа «горе» ўспрымаецца ў значэнні назоўнага склону (*гóре*), але ўжыта ў значэнні давальнага (*горé*)). Аднак, на наш погляд, апошняя фраза, якую прывёў рэдактар, змяшчае лексічны амонім, ужыванне якога не прыводзіць да сінтаксічнай аманіміі.

Амаформа дзеяч-аб'ект. Агульная заканамернасць сэнсавага ўспрымання названай амаформы заключаецца ў тым, што яна, калі стаіць пасля невызначальнага прадтэксту, першачаткова ўспрымаецца чытачом у значэнні дзеяча, нават калі ўжыта аўтарам у значэнні аб'екта. У выказванні «Мне нечего сказать

сестре» не можа быць канкурэнцыі двух суб'ектаў. У адпаведнасці з агульнай заканамернасцю, першая амаформа «мне» першапачаткова ўспрымаецца як суб'ект дзеяння (дзеяч), а другая — як аб'ект, хоць па задумцы аўтара аб'ектам дзеяння мог быць і займеннік «мне». Такім чынам, фраза змяшчае дзве думкі: *Я ничего не скажу сестре; Сестра ничего не скажет мне*. Б. С. Мучнік звяртае ўвагу і на сказ з адной амаформай: *Смелость — это не грубость матери и не побеги из дома*. Амаформа «матери» першапачаткова ўспрымаецца ў якасці дзеяча, хоць ужыта ў значэнні аб'екта [5, с. 125]. Аднак даследчык А. Г. Шчэпін лічыць, што аманімічнасць падобных канструкцый, напрыклад «*Голос остановит смерть*», абумоўлена змяненнем звычайнага парадку слоў [1, с. 13].

Да амаформы дзеяч-аб'ект Б. С. Мучнік адносіць канструкцыі тыпу *Мать любит дочь, Весло задело платье, Бытие определяет сознание, Автобус перегнал троллейбус, Леня порождает беспечность, Суды защищают законы*, у якіх дзейнік і прамое дапаўненне выражаны назоўнікамі, што маюць аднолькавую форму ў назоўным і вінавальным склонах. У тэорыі рэдагавання прынята лічыць, што ў сказах такога тыпу на першым месцы стаіць дзейнік, а на апошнім — прамое дапаўненне, таму, як заўважае К. І. Былінскі, інверсія без змены сэнсу канструкцый немагчыма. «Пры перастаноўцы дзейніка і дапаўнення (*Дочь любит мать, Платье задело весло*) ці пастаноўцы дапаўнення наперадзе выказніка (*Мать дочь любит, Весло платье задело*) альбо змяняецца сэнс сказа, альбо ствараецца двухсэнсоўнасць» [4, с. 242]. Б. С. Мучнік у сваю чаргу звяртае ўвагу на псіхалагічны аспект успрымання такіх сказаў, звязаны з першынствам ужывання назоўнага склона ў тэкстах (у большасці сказаў дзеяч стаіць на першым месцы) [5, с. 229]. Даследчык М. П. Калеснікаў прыводзіць сказы, у якіх дзейнік стаіць на другім месцы — парушаючы правіла: *Ташкент потряс земной толчок, Лес изуродовал новый песчаный карьер, Паровозы сменили электровозы* [9, с. 159]. Па меркаванні Д. Э. Разэнталея, у падобных выпадках інверсіі захоўваецца патрэбны сэнс, які вынікае з лексічнага значэння названых членаў сказа (*Велосипед разбил трамвай, Солнце закрыло облако*) [10, с. 233]. Б. С. Мучнік у кнізе «Человек и текст» прыводзіць схему дзеянняў па ўхіленні памылак ва ўжыванні амаформы дзеяч-аб'ект [5, с. 126]: 1) паставіць амаформу, ужытую ў значэнні аб'екта, пасля слова, ужытага ў значэнні дзеяча; 2) замяніць актыўную канструкцыю пасіўнай;

3) увесці перад няправільна ўжытай амаформай мінімальны вызначальны прадтэкст. К. І. Былінскі рэкамендуе ў такіх канструкцыях усё ж такі захоўваць прамы парадак слоў ці, як і Б. С. Мучнік, раіць замяніць актыўную канструкцыю пасіўнай (*Солнце закрыто облаком, Весло задето платьем*) [4, с. 242].

Заклучэнне. З'ява сінтаксічнай аманіміі ў тэорыі рэдагавання даследавана недастаткова грунтоўна, сам тэрмін «сінтаксічная аманімія» не выкарыстоўваецца. Даследчыкі-рэдактары ў сваіх навукова-практычных працах указваюць на 7 тыпаў канструкцый, якія інтэрпрэтуюцца як двухсэнсоўныя, але толькі 6 з іх адносяцца да сказаў з сінтаксічнай аманіміяй і патрабуюць праўкі.

Сярод фактараў, якія ўплываюць на двухсэнсоўнасць у тэксце, рэдактары адзначаюць няўдалы парадак слоў, няправільнае ўстанаўленне сінтаксічных сувязей паміж членамі сказа, няправільнае ўжыванне сінтаксічных залежнасцей у сказе, аманімічнасць канструкцый (амаформы назоўны-вінавальны, назоўны-ўскосны, дзеяч-аб'ект), па якіх будуюцца сказ, і інш.

У рэдактарскім асяроддзі існуюць некаторыя рэкамендацыі і прыёмы, якія дапамагаюць рэдактару пазбегнуць двухсэнсоўнасці ў тэксце:

1) сачыць за сінтаксічнымі сувязямі членаў сказа і слоў у словазлучэннях [7, с. 116];

2) уяўляць пры чытанні тэксту ўсе магчымыя варыянты чытання, прапаноўваць выпраўленні, якія б зрабілі тэкст адназначным [6, с. 272];

3) выкарыстоўваць у сказе прамы парадак слоў;

4) суадносіць даданую азначальную частку з усімі суадноснымі словамі ў галоўнай;

5) разглядаць усе магчымыя залежнасці паміж складанымі аднароднымі членамі сказа і агульным словам;

6) улічваць усе магчымыя граматычныя і сэнсавыя аб'яднанні слоў у сказе;

7) улічваць асаблівасці стылістычнага выкарыстання аманіміі форм [7, с. 97].

У цэлым рэальных прапаноў па праўцы сказаў з аманімічнымі канструкцыямі не дастаткова. На падставе гэтага лічым аналіз з'явы сінтаксічнай аманіміі — адным з перспектывных напрамкаў вывучэння сінтаксічнай семантыкі і тэксту ў цэлым для ўдасканалення працы рэдактара.

Літаратура

1. Щепин, А. Г. Контекстная омонимия в русском языке (речевые созвучия): автореф.

дис. ... канд. филол. наук / А. Г. Щепин; Иркут. гос. ун-т им. А. А. Жданова. — Иркутск, 1963. — 23 с.

2. Колесников, Н. П. Синтаксическая омонимия в простом предложении / Н. П. Колесников. — Ростов н/Д: Изд-во Ростовского ун-та, 1981. — 145 с.

3. Міхневіч, А. Я. Асноўныя тыпы сінтаксічных амонімаў у беларускай мове / А. Я. Міхневіч // Выбраныя працы / А. Я. Міхневіч; агульн. рэд. С. А. Важніка, уступ. арт. В. К. Шчэрбіна. — Мінск: Права і эканоміка, 2006. — С. 95–102.

4. Былинский, К. И. Литературное редактирование / К. И. Былинский, Д. Э. Розенталь. — Изд. 2-е, испр. и доп. — М.: Искусство, 1961. — 356 с.

5. Мучник, Б. С. Человек и текст: Основы культуры письменной речи / Б. С. Мучник. — М.: Книга, 1985. — 252 с.

6. Мильчин, А. Э. Методика редактирования текста / А. Э. Мильчин. — 2-е изд., перераб. — М.: Книга, 1980. — 320 с.

7. Литературное редактирование: курс лекций / Н. С. Валгина [и др.]; под ред. Н. С. Валгиной. — 2-е изд., испр. и доп. — М.: Изд-во МПИ, 1989. — 128 с.

8. Мартынова, О. В. Основы редактирования: учеб. пособие / О. В. Мартынова. — М.: Издат. центр «Академия», 2004. — 126 с.

9. Колесников, Н. П. Стилистика и литературное редактирование: учеб. пособие / Н. П. Колесников. — М.: ИКЦ «Март»; Ростов н/Д: Издат. центр «Март», 2003. — 192 с.

10. Розенталь, Д. Э. Справочник по правописанию и литературной правке: для работников печати / Д. Э. Розенталь. — 4-е изд., испр. и доп. — М.: Книга, 1985. — 336 с.

Паступіла 23.03.2011